

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Preddiplomski studij: Povijest

Tomislav Vila

Moskovski procesi 1930-ih

Završni rad

Mentor (doc. dr.sc. Slađana Josipović Batorek)

Osijek, 2015.

Sadržaj

1. Sažetak.....	1
2. Uvod.....	2
3. Pozadina Moskovskih procesa.....	3
3.1. Obračun s trockističkom opozicijom.....	3
3.2. Obračun s novom opozicijom.....	4
3.3. Obračun s ujedinjenom opozicijom.....	5
3.4. Obračun s desnim skretanjem.....	6
3.5. Ubojstvo Kirova.....	8
4. Moskovski procesi.....	9
4.1. Prvi Moskovski proces.....	9
4.2. Drugi Moskovski proces.....	12
4.3. Treći Moskovski proces.....	15
5. Zaključak.....	19
6. Literatura.....	20

1. Sažetak

Ovaj završni rad započinje smrću Vladimira Iljiča Lenjina te Staljinovim polaganim osvajanjem potpune vlasti kroz savezništva s drugim partijskim članovima i borbama s raznim opozicijama. Prvo je zajedno s Grigorijem Zinovjevom i Levom Kamenjevom pobjedio Lava Trockog i njegovu trockističku opoziciju. Kasnije su Zinovjev i Kamenjev, uvidjevši Staljinovu preveliku moć osnovali novu opoziciju, ali su poraženi zbog Staljinovog velikog broja pristaša. Isto se dogodilo i s ujedinjenom opozicijom koju su tvorili Trocki, Zinovjev i Kamenjev, nakon čega je Trocki prognan iz države, i desnim skretanjem predvođenim Nikolajem Buharinom i Aleksejem Rikovom.

Nakon pobjeda nad opozicijom uslijedilo je doba Staljinove apsolutne vlasti koju je zagarantirao u procesima koji su uslijedili nakon ubojstva Sergeja Kirova 1934. Podložnost državnih aparata kao što je Narodni komesarijat unutarnjih poslova (NKVD) s Genrijom Jagodom, Jakovom Agranovom i Nikolajem Ježovom te državnog tužilaštva s Andrejem Višinskim omogućili su apsolutnu i neometanu eliminaciju bivših partijskih sudrugova. Prvi koji su eliminirani bili su Zinovjev i Kamenjev u procesu šesnaestorici ili trockističko-zinovjevskom centru u kolovozu 1936. Koristeći se mučenjem i prijetnjama NKVD je uspio dobiti priznanja te ih je sud proglasio krivima bez ikakvih dokaza. Tijekom ispitivanja optuženici su morali odati imena drugih članova centra što je brzo rezultiralo novim procesom sedamnaestorici ili paralelnom centru u siječnju 1937. u kojemu su glavni optuženi bili Georgij Pjatakov i Karl Radek, bivši pripadnici ujedinjene opozicije. Na kraju procesa Pjatakov je pogubljen, a Radek osuđen na radni logor gdje je i ubijen 1939. I oni su morali odati imena preostalih članova među kojima su Buharin, Rikov, ali i Jagoda. Proces dvadeset i jednome ili desno-trockističkom bloku započeo je u ožujku 1938. i rezultirao smaknućem devetnaestero optuženih, među kojima su i navedena trojica.

Ključne riječi: Staljin, Trocki, opozicija, Buharin, NKVD

2. Uvod

Zadatak ovog završnog rada je prikazati unutarpartijsku pozadinu i okolnosti Moskovskih procesa te načine na koje su istrage protiv optuženih vođene te kako su sami procesi tekli. Rad je podijeljen u dvije glavne cjeline od kojih se prva bavi pozadinom, a druga samim procesima te su same podijeljene u poglavlja. Prvo poglavlje prve cjeline bavi se situacijom u Savezu Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR) nakon Lenjinove smrti te prvom unutarpartijskom borbom između trijumvirata Staljina, Zinovjeva i Kamenjeva i Trockog. Trocki je zbog inkriminirajućih pisama izgubio borbu, ali nije izbačen iz Partije. Drugo poglavlje bavi se novom opozicijom Zinovjeva i Kamenjeva protiv Staljinove prevelike moći koja je neuspješno završila nakon govora opozicije na XIV. kongresu Svesavezne komunističke partije (boljševika) (SKP(b)) gdje su optuženi da žele vlast. Unatoč porazu, Zinovjev i Kamenjev nisu izbačeni iz Partije pa su ponovno prešli u opoziciju, ovaj put zajedno s Trockim, čime se bavi treće poglavlje. Međutim, Staljin je imao preveliku podršku pa je opozicija ponovno rezultirala porazom, pokajanjem Zinovjeva i Kamenjeva i izgonom Trockog iz zemlje. Četvrto se poglavlje bavi desnim skretanjem predvođenim Buharinom i Rikovom započetim lošom Staljinovom politikom o prikupljanju žita. Unatoč početnoj prednosti, opozicija je poražena nakon Staljinovog dobivanja većine u Politbirou s potporom Mihajla Kalinjina i Klimenta Vorošilova. Peto poglavlje se bavi ubojstvom Kirova u Lenjingradu, istragom koja je lažno dovela do članova zinovjevske opozicije te ulogom ubojstva kao okidačem za Moskovske procese.

Druga se cjelina bavi samim procesima i podijeljena je u tri poglavlja. Prvo se bavi procesom 1936. protiv zinovjevske opozicije u kojemu se 16 optuženika teretilo za ubojstvo Kirova i terorizam. Korištenjem fizičke sile i prijetnjama priznanja su dobivena i korištena na sudu, unatoč njihovoj nelogičnosti, te su svi optuženici osuđeni na smrt. Drugo se poglavlje bavi procesom 1937. protiv 17 pripadnika ujedinjene opozicije pod istim optužbama kao i prošli proces. Ovaj je put primjena sile smanjena zbog spremnosti Radeka da optuži ostale zatvorenike te je 13 optuženih strijeljano, a četvorica su osuđena na zatvor. Priznanja drugog procesa dala su plodno tlo za proces 1938., kojim se bavi treće poglavlje, u kojemu se sudilo 21 članu desnog skretanja predvođenima Buharinom i Rikovom. Koristeći silu i prijetnje članovima obitelji NKVD je uspio dobiti priznanja te je 19 optuženih, uključujući Buharina, Rikova i bivšeg šefa NKVD-a Jagode, osuđeno na smrt, a trojica su osuđena na zatvorske kazne.

3. Pozadina Moskovskih procesa

3.1. Obračun s trockističkom opozicijom

Vladimir Lenjin umro je 1924. i iza sebe ostavio „Oporuku“, dokument u kojem je istaknuo kvalitete i nedostatke bitnih članova Komunističke partije, među kojima su bili Josif Staljin, Lav Trocki, Nikolaj Buharin i Georgij Pjatakov. Također je dodao da u tom trenutku nije postojao čovjek dovoljno sposoban da ga naslijedi ni kao vođa države ni kao vođa Partije. Time je htio naglasiti važnost jedinstva vodstva Partije koje bi trebalo zajedničkim snagama voditi državu te da su međusobni sukobi, naročito onaj između Staljina i Trockog, izrazito opasni. Unatoč tom upozorenju došlo je do sukoba unutar vodstva. Staljin se uz pomoć Leva Kamenjeva i Grigorija Zinovjeva borio na strani „kolektivnog rukovodstva“ protiv „individualnog rukovodstva“ koje je navodno zagovarao Trocki.¹

Još za života Lenjin je predvidio tri moguća kandidata za položaj novog vođe u sigurnoj borbi za vlast: Staljin, Trocki i Zinovjev, čiji je bliski suradnik bio Kamenjev. Borbe za vlast su uslijedile još za Lenjinova života i upravo su Staljin, Zinovjev i Kamenjev, da bi se lakše obračunali s popularnim Trockim, kasnije formirali trijumvirat u kojem se Staljin držao po strani. Unatoč tome što je bio suočen s takvom opozicijom i podržavan od strane malobrojnih pristaša, Trocki se izrazito pasivno ponio prema cijeloj toj borbi za vlast, što se vidi u njegovom neprozivanju Staljina za lošu nacionalnu politiku, faktoru koji mu je mogao dati veliku prednost naspram Staljina. Postoje navodi Trockog gdje svoje pasivno političko ponašanje pripisuje moralnim razlozima, ali i dalje stoji činjenica da ga je upravo to osudilo na poraz. Unatoč smanjenim šansama oko Trockog se kasnije počela okupljati lijeva opozicija, grupa koja je počela oštro kritizirati postojeće rukovodstvo Centralnog komiteta (CK).²

Ova politička borba prvenstveno se vodila preko pisama, kao što je pismo Trockog 8. listopada 1923. gdje pokušava promijeniti pogrešnu politiku, grupnih optužbi, kao što je „Izjava 46“ gdje je 46 poznatih članova Partije potpisalo kritiku vodstvu CK, i članaka. Međutim, smrću Lenjina uvelike je smanjena popularnost Trockog jer su, uz pomoć Staljina i Zinovjeva, na vidjelo došla pisma Trockog iz njegovih menševičkih dana gdje je oštro kritizirao Lenjina. Uzevši u obzir cjelokupno raspoloženje koje je vladalo, bilo kakva kritika prema preminulom vođi, bez obzira kad je napisana, ne bi bila dobro primljena. Ipak, ono što je potpuno porazilo Trockog u njegovoj prvoj borbi sa Staljinom je njegova brošura „Pouke Oktobra“, gdje optužuje

¹ Roj Medvedev, *Neka historija sudi*, Naprijed, Zagreb, 1989., str. 51.- 55. : Boris Souvarine, *Staljin*, Globus, Zagreb, 1989., str. 235.-236. : Richard Overy, *Diktatori: Hitlerova Njemačka i Staljinova Rusija*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2005., str. 1.- 2.

² Medvedev, *Neka historija sudi*, str. 70.- 73. : Overy, *Diktatori: Hitlerova Njemačka i Staljinova Rusija*, str. 23.- 25. : Isaac Deutscher, *Staljin: politička biografija*, Globus, Zagreb, 1977., str. 221.- 223., 227, 229.

Zinovjeva i Kamenjeva da su istupali protiv Oktobarske revolucije 1917. te to pripisuje njihovom „desnom skretanju“. Usto, posebno je naglasio svoju ulogu u spomenutoj revoluciji te dodatno okrivio rukovodstvo Kominterne, na čijem je čelu bio Zinovjev, za neuspjeh komunističke revolucije u Njemačkoj 1923. Ta je brošura iznimno razljutila Zinovjeva i Kamenjeva te CK donosi rezolucije protiv Trockog, koji je kasnije smijenjen s nekoliko svojih visokih dužnosti, i lijeve opozicije. Unatoč zahtjevima Zinovjeva i Kamenjeva o isključenju Trockog i pristaša iz Partije, Trocki je, „potpomognut“ Staljinovim argumentom o opasnosti od „politike sječe“, ostao ne samo član Partije, nego i Politbiroa.³

3.2. Obračun s novom opozicijom

U tom jeku borbe Zinovjeva i Kamenjeva protiv Trockog, Staljin jača svoj utjecaj i moć kao generalni sekretar Centralnog komiteta. Tome mu je uvelike pomogla i podrška koju je, u glavnim pitanjima vanjske i unutrašnje politike, dobivao od Alekseja Rikova, Mihaila Tomskog i Buharina. Novostečenu moć Staljin je iskoristio za potiskivanje Zinovjeva i Kamenjeva s rukovodećih položaja. Tako su Zinovjev i Kamenjev formirali novu opoziciju i započeli novu političku borbu unutar Partije.⁴

Jedno od područja sukoba ovih dviju strana bilo je ekonomsko, odnosno odnos Partije prema Novoj ekonomskoj politici (NEP) i kulacima, sloju stanovništva kojeg se u to vrijeme poistovjećivalo s „neprijateljem proleterijata“. Naime, Buharin i Rikov zastupali su ideju humanog postupanja prema kulacima gdje se njih ne bi tlačilo raznim administrativnim mjerama. To su stajalište iskoristili Zinovjev i Kamenjev te su, koristeći Lenjinov komentar o NEP-u kao „strategijskom povlačenju proleterske države“. Međutim, Lenjinova su mišljenja često bilo proturječna jedna drugom te je Buharin koristio njegovo mišljenje o NEP-u kao sredstvu uvođenja specifičnog oblika razvitka socijalizma na duži period u svom obračunu s opozicijom, a dodatno mu je pomogla i činjenica da je većina Politbiroa podupirala NEP.⁵

Drugo područje sukoba bilo je stajalište o izgradnji socijalizma. Staljin je zastupao socijalizam unutar države, dok su Zinovjev i Kamenjev, kao i Trocki prije njih, zastupali izgradnju socijalizma izvan države nakon revolucije na svjetskoj razini. Zinovjev je lenjingradski aparat Partije doveo na svoju stranu, što je prouzrokovalo otvorene polemike između Moskovskog i Lenjingradskog komiteta Ruske komunističke partije (boljševika) (RKP(b)).

³ Medvedev, *Neka historija sudi*, str. 75.- 76., 80., 83.- 84.; Souvarine, *Staljin*, str. 269.- 272.; Overy, *Diktatori: Hitlerova Njemačka i Staljinova Rusija*, str. 26.; Deutscher, *Staljin: politička biografija*, str. 245.- 247., 261.

⁴ Medvedev, *Neka historija sudi*, str. 91.- 92.; Souvarine, *Staljin*, str. 274.- 275.; Deutscher, *Staljin: politička biografija*, str. 264.- 266.

⁵ Medvedev, *Neka historija sudi*, str. 93.- 95.; Souvarine, *Staljin*, str. 276.- 278.

Jedan od primjera polemika je Staljinova obrana svojeg viđenja revolucije te optuživanje Zinovjeva i Kamenjeva za udaljavanje od lenjinizma zbog nepovjerenja u unutardržavni socijalizam.⁶

Međutim, ono što je slomilo novu opoziciju je bio njihov strah od pretjerane moći određenih vođa, prvenstveno Staljina. Naime, Kamenjev je na XIV. kongresu SKP(b)-a održao govor gdje je izrazio protivljenje opozicije prema stvaranju „vođe“ te Staljinovu nepodobnost kao ujedinitelja boljševičkog štaba. Da je govor održan na XII. kongresu, kada se čitala i Lenjinova oporuka, to bi uvelike smanjilo Staljinovu moć i on bi prestao biti generalni sekretar CK-a. Međutim, do XIV. kongresa Staljin je već previše ojačao te je govor Kamenjeva dočekan s velikim negodovanjem delegata, optužbama o opozicijskoj želji za vodstvom te slavljenjem i isticanjem Staljina. Kasnije je Partija odbila pravo Zinovjeva i Kamenjeva na rukovodstvo u CK-u, a kongres je donio proklamaciju u kojoj osuđuje ponašanje lenjingradske delegacije. Zinovjev je smijenjen s položaja predsjednika izvršnog komiteta Kominterne, ali je ostao u Politbirou, dok je Kamenjev od člana postao kandidat za člana Politbira. Na kraju je Staljin dodatno ojačao kada su članovi Politbira postali Vjačeslav Molotov, Mihail Kalinjin i Kliment Vorošilov, svi vjerni Staljinovi pristaše.⁷

3.3. Obračun s ujedinjenom opozicijom

U vrijeme ovog obračuna Trocki se držao po strani, ali nakon XIV. kongresa shvatio je da je vrijeme opet započeti borbu protiv Staljina. On je, potaknut trockističkim istupima Zinovjeva i Kamenjeva tijekom njihove opozicijske djelatnosti, odlučio s njima stvoriti ujedinjenu opoziciju te su kao takvi prvi put istupili na travanjskom plenumu CK-a 1926. s potporom Karla Radeka, Kristijana Rakovskog i Pjatokova. Borba s partijskim vodstvom vođena je kroz kritičke dokumente u kojima se kritiziralo sve veće jačanje birokratizacije, ekonomsku politiku industrijalizacije te negativan stav Partije prema socijaldemokratima, koji su nazivani „socijal-fašisti“.⁸

Unatoč točnosti njihovih kritika, opozicija je stvorena prekasno jer je Staljin do tada već previše ojačao, a Partija nije pozitivno gledala na novostvorenu opoziciju. Nije im ni pomoglo to što su nedostatke dijela aparata poistovjećivali s cijelim aparatom te parola o potrebi „revolucije u partijskom režimu“. To je stajalište shvaćeno kao radikalno te je kao rezultat toga Zinovjev

⁶ Medvedev, *Neka historija sudi*, str. 96.; Souvarine, *Staljin*, str. 278.- 281..

⁷ Medvedev, *Neka historija sudi*, str. 97.- 98.; Souvarine, *Staljin*, str. 281.- 284.; Deutscher, *Staljin: politička biografija*, str. 268.- 269.

⁸ Medvedev, *Neka historija sudi*, str. 102.; Souvarine, *Staljin*, str. 295.- 298.; Deutscher, *Staljin: politička biografija*, str. 269.- 270.

izbačen iz Politbiroa. Tako je od opozicionara u Politbirou ostao samo Trocki. Dok je ekonomske rasprave s Jevgenijem Preobraženskim ostavio Buharinu, Staljin je odlučio iskoristiti jedinstvo Partije, odnosno navodnu želju opozicije za frakcionaškom borbom koja se suprotstavlja lenjinizmu, da se obračuna s opozicijskom trojkom, što mu je i uspjelo ne samo kod partijskog aparata, nego i kod partijskih masa. Shvativši politički poraz, vođe opozicije se povlače te u listopadu 1926. upućuju pismo CK-u u kojem priznaju svoje greške, prvenstveno svoju želju za slamanjem jedinstva Partije. Kasnije istog mjeseca donesena je odluka o isključenju Trockog iz Politbiroa, a Kamenjeva s popisa kandidata za Politbiro.⁹

Tu bi stvar oko ujedinjene opozicije bila gotova da se položaj SSSR-a nije pogoršao u proljeće 1927. kada je Ujedinjeno Kraljevstvo prekinulo diplomatske i trgovačke odnose, a komunistička revolucija u Kini predvođena Kuomintangom i Čang Kaj Šekom prošla neuspješno. U toj situaciji Trocki i Zinovjev vide plodno tlo za ponovnu opozicijsku djelatnost te u potpunosti usvajaju frakcionistički epitet. Dodatno im je pomoglo i formiranje grupa pristaša opozicije koji su širili kritička pisma i članke. Opozicija počinje i s ilegalnim tiskarama u svojoj borbi s rukovodstvom Partije, a organizirana je i demonstracija u čast desete godišnjice Oktobarske revolucije koja je ipak prošla neuspješno. Međutim, opozicija je ponovno naišla na opće negodovanje vodstva te su Trocki i Zinovjev u studenom isključeni iz Partije, što je potvrđeno na XV. kongresu SKP(b)-a, gdje se i partijskim organizacijama predložilo „čišćenje“ svojih redova od trockističke opozicije. Kasnije su omogućena ponovna uključivanja zinovjevaca u Partiju, što je završeno 1928. povratkom samog Zinovjeva i Kamenjeva nakon njihova pokoravanja odlukama kongresa. Nasuprot njima, trockisti su nastavili svoju borbu na što je CK odgovorio još većim mjerama koje su uključivale progon opozicionara u udaljene krajeve zemlje. Prvi među njima je bio Trocki koji je kasnije prognan u inozemstvo gdje je nastavio svoju političku borbu sa Staljinom, dok su ga se u zemlji njegovi pristaše, kao što su Radek i Preobraženski, politički odrekli.¹⁰

3.4. Obračun s desnim skretanjem

Krajem 1927. u državi su se počeli javljati problemi sa žitom što je natjeralo CK na odluku o otkupu žitnih viškova po niskim cijenama sa sela, pogotovo od bogatog seljaštva. Te mjere su podržali budući opozicionari Buharin, Rikov i Tomski s velikim negodovanjem, ali su smatrali da se pregovori s vodstvom još uvijek mogu održavati. Iako su te mjere povećale zalihe

⁹ Medvedev, *Neka historija sudi*, str. 103.- 104., 107.; Souvarine, *Staljin*, str. 310.- 319.; Deutscher, *Staljin: politička biografija*, str. 271.

¹⁰ Medvedev, *Neka historija sudi*, str. 107.- 111., 113.; Souvarine, *Staljin*, str. 325.- 329; Overy, *Diktatori: Hitlerova Njemačka i Staljinova Rusija*, str. 26.- 29.; Deutscher, *Staljin: politička biografija*, str. 271- 273.

žita, u travnju 1928. ponovno dolazi do nestašice te je Staljin naredio još oštriju primjenu izvanrednih mjera, odluka koja je počela pogađati i srednji sloj seljaštva. Takva Staljinova politika doživljena je kao radikalna i nepopustljiva te je uslijedilo negodovanje u samom Politbirou, a glavni akteri su ponovno Buharin, Rikov i Tomski. Njihovo stajalište bilo je, za razliku od prijašnjih borbi političke prirode, ekonomsko te su kritizirali preuranjeno stvaranje kolhoza i sovhoza te loš odnos prema seljacima kroz izvanredne mjere otkupa žita što bi moglo dovesti do građanskog rata. Usto su zastupali odustajanje od izvanrednih mjera, povišenje otkupne cijene žita te očuvanje principa NEP-a, koji je novom Staljinovom politikom bio znatno ugrožen. Zbog ovakvih stajališta koja su se protivila ekonomskoj politici tog vremena, novoosnovana je opozicija dobila karakter desnog skretanja.¹¹

Opozicija je u svom djelovanju bila uspješna jer su mnogi prepoznali nedostatke postojećeg sustava te su na srpanjskom plenumu CK-a te godine donesene kompromisne rezolucije mnogo bliže „desnima“ nego Staljinu. Čak su i u Politbirou dobivali potporu Kalinjina i Vorošilova te tako imali većinu naspram Staljina i Molotova. Čak su i izvan partijskih ustanova desničari imali prednost kroz utjecaj Tomskog na sindikate, utjecaj Kirova na Vijeće narodnih komesara, potporu Ujedinjene državne političke uprave (OGPU) te podložnost tiska kroz novine *Pravda* i *Boljševik*. Ta je prednost ipak bila nestabilna jer je Staljin kroz godine razvio „stranku unutar stranke“ postavljanjem svojih ljudi u moguće opozicijske centre. Donesena rezolucija nije zagarantirala pobjedu desnih zbog odbijanja suradnje ukrajinske i lenjingradske delegacije. Na kraju je rezolucija s plenuma CK-a postala potpuno beskorisna jer su Vorošilov i Kalinjin, koji su do tada zastupali umjerenu politiku, ponovno prešli na Staljinovu stranu te je on ponovno imao većinu unutar Politbiroa. Provedene su i dodatne mjere protiv „desnih“ kao što su smjene s važnih pozicija u državnim organizacijama, dolazak staljinista Kaganoviča na čelo moskovske partijske organizacije te postavljanje staljinista u redakciju *Pravde*, novina u kojima je Buharin bio urednik.¹²

Iako „desni“ nikada nisu formirali svoju frakciju unutar Partije, odnosno nisu narušavali njezino jedinstvo, Staljin je ipak istupio kao zaštitnik tog jedinstva te izjavio da su „desni“ stavovi nespojivi s ostatkom Partije. Nakon toga je na zborovima i u tisku uslijedila kampanja protiv „desnih“ na što su njihovi vođe na redovnom plenumu CK-a u studenom 1929. kapitulirali uz izjavu u kojoj iznose svoju vjernost generalnoj politici Partije te da nesuglasice između njih i

¹¹ Medvedev, *Neka historija sudi*, str. 122.- 124.; Stephen F. Cohen, *Bukharin and the Bolshevik Revolution*, Vintage Books, New York, 1975., str. 276.- 279., 283.; Souvarine, *Staljin*, str. 333.- 335.; Overy, *Diktatori: Hitlerova Njemačka i Staljinova Rusija*, str. 39.- 40.

¹² Medvedev, *Neka historija sudi*, str. 125.- 126.; Cohen, *Bukharin and the Bolshevik Revolution*, str. 287.- 289.; Deutscher, *Staljin: politička biografija*, str. 274.- 276.

CK-a nestaju. Unatoč tome, Buharin je izbačen iz Politibiroa, a isto se dogodilo i Rikovu i Tomskom tijekom 1930. godine. Nakon svog političkog poraza, ali i osobnog pomirenja sa Staljinom, trojica se nikad nisu vratila na raniji položaj u Partiji. Iako su oni, kao i članovi opozicija prije njih, izgubili svaku mogućnost političke prijetnje Staljinu, to nije spriječilo Moskovske procese koji su protiv njih vođeni, a koji su započeli ubojstvom Sergeja Kirova 1934. godine.¹³

3.5. Ubojstvo Kirova

Tijekom 30-tih godina Staljinov kult sve više raste uz mišljenje da bi se cijelo državno uređenje raspalo bez njega te kontrolira Crvenu armiju preko Vorošilova, a NKVD preko Genriha Jagode i Jakova Agranova. Međutim, jačanje kulta dovelo je i do udaljavanja između Staljina i velikog dijela partijskih kadrova. Na čelu grupe Staljinovih kritičara našao se Sergej Kirov, vođa lenjingradskog ogranka Partije koji je zastupao liberalizaciju režima, sprječavanje represije nad bivšim pripadnicima opozicije te bolje odnose s piscima i drugima grupama stvaralačke inteligencije. S Kirovljevim su se stajalištima složili mnogi članovi te je njegova popularnost narasla do te mjere da su mu Grigorij Ordžonikidze, Anastas Mikojan i Grigorij Petrovski u tajnosti predložili da postane novi generalni sekretar CK-a, što je on odbio. Pokazatelj stanja u državi su izbori za CK održani u veljači 1938. gdje je Staljin dobio 270 negativnih glasova, dok je Kirov dobio samo tri. Unatoč tome Staljin je izabran, ali je novi problem za njega uslijedio na XVII. kongresu kada je sastav CK-a ozbiljno izmijenjen. Članovima su postali Staljinu nepodobni ljudi, a Kirov je izabran za sekretara. Ovo je jasan pokazatelj sve većeg nepovjerenja prema Staljinu što je on osjetio kao opasnost za svoj položaj, a ta se opasnost personificirala u Kirovu.¹⁴

Kirov je ubijen 1. prosinca 1934. u Lenjingradu, a mladi član Partije Leonid Nikolajev je kasnije uhvaćen kao glavni osumnjičeni. Međutim, zbog nemogućnosti istražitelja da u potpunosti otkriju pozadinu ubojstva, Staljin je zajedno s Molotovom, Vorošilovom, Agranovom, Jagodom, Nikolajem Ježovom i ostalim bliskim suradnicima doputovao u Lenjingrad i preuzeo istragu u svoje ruke. Odlučio je ispitati Nikolajeva koji je na saslušanju optužio prisutne bivše čekiste da su ga natjerali na zločin na što su ga oni pretukli te je krajem mjeseca zajedno s povećom grupom optuženih strijeljan. Nikolajev je proglašen članom terorističke organizacije unutar lenjingradskog centra čiji su članovi pripadali ili bili simpatizeri

¹³ Medvedev, *Neka historija sudi*, str. 130.- 131.; Cohen, *Bukharin and the Bolshevik Revolution*, str. 332.- 335.; Souvarine, *Staljin*, str. 342.- 343.; Overy, *Diktatori: Hitlerova Njemačka i Staljinova Rusija*, str. 29.- 30.; Deutscher, *Staljin: politička biografija*, str. 277.

¹⁴ Medvedev, *Neka historija sudi*, str. 211.- 215.; Deutscher, *Staljin: politička biografija*, str. 308.- 309.

propale zinovjevske opozicije. U povijesnom kontekstu ova je optužba smatrana vjerodostojnom jer je Lenjingrad uistinu bio centar zinovjevske opozicije. Međutim, čak i da su oni ubili Kirova, ne bi ostvarili nikakvu šansu za postizanje političke moći te je s današnjeg stajališta većinom prihvaćena pretpostavka o Staljinovoj odgovornosti za ubojstvo. Također, okruženje koje je vladalo nakon ubojstva Kirova je bilo plodno tlo za donošenje odluke o izmjeni krivično-procesnih zakonika kojom se za svaku „kontrarevolucijsku“, odnosno terorističku, djelatnost primjenjivala brzina rješavanja postupka, odbijanje žalbi na presudu te provođenje smrtne kazne odmah nakon donošenja presude. Ta je odluka olakšala obračunavanje sa Staljinovim bivšim političkim protivnicima, koji su optuženi za terorizam, kako u generalnim čistkama pa tako i u Moskovskim procesima održanima od 1936. do 1938. godine.¹⁵

4. Moskovski procesi

4.1. Prvi Moskovski proces

Uvod u sudski proces 1936. dogodio se odmah nakon ubojstva Kirova kada su pod optužbom za umiješanost u ubojstvo uhićeni članovi nove opozicije, između ostalog Zinovjev, Kamenjev i Jevdokimov. U siječnju 1935. nakon kratke istrage održan je prvi sudski proces članovima nove opozicije, kojih je bilo ukupno 16. Sam je proces trajao vrlo kratko te su tijekom njegova trajanja postavljeni zahtjevi da se optuženi strijeljaju. Ipak, optuženi su i dalje bili vrlo poznati, a i nije se uspjela dokazati bilo kakva veza između optuženih i ubojstva Kirova. Unatoč tome, optuženi su osuđeni na zatvorske kazne; Zinovjev na 10, a Kamenjev na 5 godina.¹⁶

Prvi Moskovski proces započeo je 19. kolovoza 1936. na kojemu se sudilo trockističko-zinovjevskom terorističkom centru. Međutim, mjeseca dana prije Zinovjev i Kamenjev, glavni optuženici u procesu koji će uslijediti, dovedeni su u jedan moskovski zatvor gdje ih je ispitivao Ježov, čovjek zadužen za pronalazak veze između njih i Trockog, koju nikako nije uspio naći. O tome je obavijestio Staljina, koji takav zaključak uopće nije htio prihvatiti. Ježov je tako nastavio ispitivati dvojicu optuženih u čemu je apelirao na njihovu prošlost kao velikih boljševika. Uvjeravao ih je kako Trocki potiče protusovjetsko stajalište među svjetskim proletarijatom te da bi gubitak njihove potpore bio katastrofalan za SSSR u slučaju rata s Njemačkom ili Japanom. Poznato je i primjenjivanje sile u koje se sumnjalo već u vrijeme procesa što se vidi iz članka Davida Nowella Pritta. Ali ono što je Ježovu dalo priznanja je doticanje osobnih veza optuženih

¹⁵ Medvedev, *Neka historija sudi*, str. 215.- 216., 220.- 221.; Max Shachtman, *Behind the Moscow Trial*, Pioneer Publishers, New York, 1936., str. 20.- 24.; Souvarine, *Staljin*, str. 404.- 406.; Deutscher, *Staljin: politička biografija*, str. 310.- 312.

¹⁶ Medvedev, *Neka historija sudi*, str. 223.

kao što je obaviještavanje Kamenjeva o procesu protiv njegova sina koje bio moglo završiti smaknućem. Pod tim su pritiskom i Zinovjev i Kamenjev pristali na priznanje svojih zločina, pod uvjetom da njihovi životi te životi njihovih obitelji i pristaša budu pošteđeni, što im je i obećano.¹⁷

Nakon što su priznanja steknuta počeo je prvi namješteni proces protiv 16 pripadnika trockističko-zinovjevske terorističke grupe. Proces je trajao pet dana tijekom kojih optuženi, osim Smirnova koji je ipak osuđen na osnovu priznanja ostalih, nisu poricali svoje protudržavne zločine. Zinovjev je izjavio kako se njegov od početka slab boljševizam pretvorio prvo u protuboljševizam, a pod utjecajem Trockog i u fašizam. Kamenjev je izjavio da nije slučajnost što pored njega i Zinovjeva sjede ljudi očito povezani s Hitlerom i Gestapom. Priznali su svoju umješanost u ubojstvo Kirova, ali i planiranje ubojstva Staljina, Molotova, Kaganoviča i ostalih Staljinu bliskih suradnika još od proljeća 1932., ako ne i ranije. U svojim su aktivnostima došli i u kontakt s nacistima, prvenstveno s Heinrichom Himmlerom, a održavali su i stalan kontakt s Trockim bilo to kroz pisma ili privatne sastanke. Planirana bi ubojstva, po njima, dovela do pomutnje u Partiji što bi oni iskoristili da ostvare ono što nisu uspjeli prije deset godina, omogućiti vlast Trockog, Zinovjeva i Kamenjeva u sklopu fašističke vlade.¹⁸

Procesi su službeno bili javni, iako se većina u sudnici sastojala od službenika NKVD-a. Nije samo taj dio elementarnog pravosuđa narušen ovim procesom. Naime, državni tužilac SSSR-a Andrej Višinski nije predočio nikakve materijalne dokaze ili dokumente koji bi svjedočili protiv optuženih, uvjeravajući sud u postojanje svih potrebnih materijalnih dokaza, od dokumenata do pisama. Postojanje pisama s Trockim su potvrdili i sami optuženici, međutim ti su dokazi ili uništeni ili nestali, stoga nisu mogli biti predočeni. Unatoč tome Vrhovni sud nije ni tražio bilo kakve materijalne dokaze jer su sve optužbe temeljene na priznanjima samih optuženih. Pri tome su potpuno zanemarene nelogičnosti samih priznanja kao što je ono Eduarda Holtzmana o tajnom sastanku njega i Trockog u hotelu Bristol u Kopenhagenu 1932., unatoč tome što je hotel prestao postojati 1917. Zatim je prisutna i nelogičnost oko samog vremena formacije samog trockističko-zinovjevskog centra. Naime, nijedan optuženik nije mogao dati pravi datum formiranja, nego okvirno vrijeme koje je smješteno, uzimajući različite odgovore optuženika u obzir, između ljeta i zime 1932. Ali ni taj period nema smisla jer su u studenom te godine Zinovjev i Kamenjev, navodni vođe terorističkog centra, bili prognani; Zinovjev u Kazahstan, a Kamenjev u Sibir. S tom informacijom teško je zamisliti kako je novostvorena

¹⁷ Shachtman, *Behind the Moscow Trial*, str. 28.-31., 35.- 39.; Dennis Nowell Pritt, *At the Moscow Trial*, International Publishers, New York, 1937., str. 9.- 14.

¹⁸ Shachtman, *Behind the Moscow Trial*, str. 3.- 4.

organizacija mogla djelovati bez prisutnosti dvojice glavnih članova koji, poznavajući situaciju u sovjetskim zatvorima, nikako nisu mogli održavati kontakt i planirati napade s ostalim teroristima. Problem je i u samom periodu djelovanja, to jest u određivanju od kad do kad je centar djelovao. Najprisutniji period kraja djelovanja centra, po priznanjima optuženika, je zima 1934. sa stankom između jeseni 1932. i jeseni 1934. Međutim Višinski je odredio svibanj 1933. kao vrhunac njihova djelovanja, unatoč tome što u to vrijeme centar nije bio aktivan. U cijeloj toj proceduri obrana nije bila prisutna, a svaki prijedlog za obranom optuženih bio je odbačen, iako ni postojanje obrane ne bi nimalo pomoglo optuženicima. Nakon poslušno iznesenih svjedočanstava i priznanja moskovski je sud 24. kolovoza donio presudu. Svi su optuženici bili osuđeni na najtežnu kaznu, smrt strijeljanjem te je sva njihova imovina zaplijenjena. Osuđenici su priložili zahtjev za milost, ali on je odbijen te su Zinovjev, Kamenjev i ostali pogubljeni 25. kolovoza. Unatoč očitom manjku bilo kakve legitimnosti i legalnosti procesa, osude su po mišljenju šire javnosti potpuno opravdane i prihvatljive zbog praktički nepostojanja bilo kakve sumnje u Staljina i državne službe.¹⁹

Iako sumnje u legitimnost procesa nisu postojale unutar države, isto nije vrijedilo za inozemstvo, a pogotovo za svjetske komuniste. Jedan od njih je i Friedrich Adler, tajnik Socijalističke radničke internacionale koji, unatoč svom negativnom mišljenju o Zinovjevu i Kamenjevu, iznosi manjak legitimnosti i legalnosti procesa te kršenje ljudskih prava. On u svom članku ne pokušava provoditi moralne rasprave o smrtnoj kazni, pobunama unutar diktature ili nemogućnosti boljševičkog režima da očuva vlast bez masovnih ubojstava, nego jednostavno kritizira apsurdnost procesa. Osnova njegove kritike je ujedno i osnova samih procesa, to jest priznanje optuženih. Adler u tom pogledu povlači paralelu s progonima vještica od prije nekoliko stoljeća, procesima koji su se temeljili isključivo na priznanjima dobivenima primjenom metoda mučenja, te pritom naglašavajući nazadnost, grubost i praznovjerje tih progona. Tako je Adleru, kao komunistu, neprihvatljivo da prva prava socijalistička zemlja, koja bi trebala odbaciti bilo kakvo praznovjerje i biti uzor ideologije u svijetu, može provoditi takve nehumane progone. Dodatna poveznica koju Adler stvara s inkvizicijom su i sami izvršitelji, odnosno Višinski, Jagoda i Agranov, pridodavajući im dužnost primjene boljševičkog *malleus maleficaruma*, pri čemu misli na njemački traktat iz 15. stoljeća o progonu vještica.²⁰

Proces i izvršena kazna pokrenuli su novi val progona i istraga, koji su po naređenju Višinskog započeli još tijekom trajanja prvog procesa, protiv bivših članova nove opozicije, a

¹⁹ Friedrich Adler, *The Witchcraft Trial in Moscow*, Pioneer Publishers, New York, 1937., str. 13.- 14.; Shachtman, *Behind the Moscow Trial*, str. 14.- 18.; Pritt, *At the Moscow Trial*, 3.- 9.

²⁰ Adler, *The Witchcraft Trial in Moscow*, str. 8.- 13.

tisak je bio pun naslova koji su obaviještavali o pronalasku novih ili skrivenih trockista u svim sferama života. Tako je u *Izvestijama* objavljen tekst priznanja Kamenjeva gdje govori o svojoj suradnji s Tomskim i Buharinom od 1932. do 1934. Također potvrđuje ideološku naklonost Rikova prema centrovim stajalištima te Buharinovu taktiku infiltriranja u Partiju te zadobivanja povjerenja vodstva. Ljudi povezani s trockističko-zinovjevskim centrom, na osnovi priznanja optuženika, traženi su i među dobro poznatim članovima Partije, kao što su, uz već navedenog Buharina, Rikova i Tomskog, Radek, Pjatakov, Leonid Serebrjakov i Grigorij Sokoljnikov. Višinski je naredio provođenje detaljne istrage o povezanosti navedenih partijskih članova s optuženim „teroristima“. Ističe se slučaj Tomskog koji nije ni doživio zagwarantiran sudski proces. Naime, Staljin je neočekivano posjetio Tomskog te su njih dvojica sami razgovarali u njegovom kabinetu. Kasnije se čula vika i svađa, Staljin je ljutito izašao iz kuće nakon što ga je Tomski istjerao, a nekoliko minuta kasnije Tomski se ubio. I Rikov je odlučio počiniti samoubojstvo, ali ga je obitelj spriječila. Tisak je objavio vijest o uhićenju, istrazi i pripremama za posve novi proces protiv Radeka, Pjatakova, Serebrjakova i Sokoljnikova i još nekolicine dok se protiv Buharina i Rikova vodila samo istraga. Tijekom trajanja procesa Buharin nije bio u Moskvi, nego zbog posla u planinama Pamira te je o situaciji u glavnom gradu saznao iz novina. Unatoč strahu koji ga je obuzeo odlučio je nastaviti obavljati dužnosti koje mu je zadao Staljin te nije proispitivao legitimnost procesa, kojeg je vidio kao nužnost, niti sumnjao u terorističku djelatnost Zinovjeva i Kamenjeva i njihovu odgovornost za ubojstvo Kirova. Ipak se brinuo zbog njegove navodne povezanosti s centrom te je Staljinu poslao brzopjav da odgodi smaknuća kako bi osobno mogao s osuđenima opovrgnuti lažne optužbe protiv njega. Na kraju Buharin, koji tijekom trajanja istrage nije bio pozvan ni na ispitivanje, i Rikov nisu sudski gonjeni jer je 10. rujna iste godine Državno tužilaštvo SSSR-a u novinama objavilo kraj istrage te nepronalazak bilo kakve veze njih s kontrarevolucionarnim elementima. Međutim, u toj izjavi nisu se spominjali Radek, Serebrjakov, Sokoljnikov, Pjatakov i još nekolicina osumnjičenih. Oni su kasnije bili i uhićeni te je time situacija oko prvog moskovskog procesa završena, ali novi je proces uslijedio već u siječnju iduće godine.²¹

4.2. Drugi Moskovski proces

U siječnju 1937. je započeo drugi proces koji je trajao od 23. do 30. siječnja, a u kojem je većina optuženih pripadala ujedinjenoj opoziciji iz 1926. godine. Sudilo se sedamnaestorici poznatih partijskih članova te istaknutim sudionicima revolucije i građanskog rata od kojih su

²¹ Medvedev, *Neka historija sudi*, str. 228.- 231.; Roj Medvedev, *Buharinove posljednje godine*, Globus, Zagreb, 1980., str. 108.- 111.

naistaknutiji bili Radek, Pjatakov, Serebrjakov i Sokoljnikov. Suđenje je nazvano proces paralelnom centru, a optužene se gonilo prvenstveno zbog suradnje s „neprijateljem naroda“ Trockim što je dovelo do pokušaja atentata na šefove države, između ostalog Lenjina i Staljina, od kojih je samo atentat na Kirova uspio. Usto su priznali pokušaje sabotaze petoljetki kako bi, uz ponovno uvođenje kapitalizma, oslabili komunizam u državi što bi dovelo do planiranog poraza SSSR-a u mogućem ratu s Njemačkom te komadanju teritorija SSSR-a od strane susjednih imperijalista i agresora.²²

Za razliku od procesa iz 1936. ovaj je put optuženima dodijeljena obrana koja ipak nije bila zainteresirana da svoje klijente brani od neosnovanih optužbi. Također, tužiteljstvo je ovaj put prikupilo i materijalne dokaze, koji s današnjeg, ali i s tadašnjeg gledišta uopće nisu dovoljno snažni. Primjer tih dokaza su pisma optuženog Kniazeva s Japancima koji su korišteni da se optuži cijeli centar, iako ta pisma nikako tu optužbu nisu opravdavala; jedino se mogla „dokazati“ povezanost Kniazeva. Usto, Stroilov i Šestov su bili glavna poveznica centra s njemačkom obavještajnom službom time što su poznavali nekoliko njemačkih inženjera koji su radili u Moskvi, što ne bi trebalo biti čudno ako se uzme u obzir da su ta dva optuženika sami bili inženjeri. Međutim, ti dokazi pokrivaju samo trojicu od 17 optuženika. Što se tiče preostalih 14, dobivena su priznanja o postojanju brojnih pisama između njih i Trockog, koja su, kako tvrde optuženi, u vrijeme procesa već bila uništena. Tako se dokazi za čak 14 optuženih na kraju baziraju samo na njihovim priznanjima. Ta priznanja nisu provjeravana ni za vrijeme istrage ni za vrijeme procesa, ali nisu ni trebala biti; jedino je bilo bitno doći do njih. Tako nije ni provjeravana iznenadna promjena u stavu glavnih optuženika, Radeka i Pjatakova. Naime, njih su se dvojica godinama zaklinjali da su raskinuli sve veze s Trockim nakon poraza ujedinjene opozicije te obećali vjernost Staljinu. Čak su i za vrijeme procesa 1936. pisali iznimno neprijateljske članke o Zinovjevu, Kamenjevu i ostalima te napravili sve u svojoj moći da optuženici budu osuđeni. Radek se također ponudio da bude jedan od svjedoka o izdaji optuženih, a ako to ne bi bilo moguće, onda da osobno izvrši presudu suda. Radek se i kroz godine prije procesa brinuo o svome položaju u Staljinovim očima te radio sve što je mogao da pridobije njegovu naklonost. Tako je Radek još prije početka svog procesa Buharina molio da Staljina podsjeti na Bljumkina, agenta Državne političke uprave (GPU) koji se približio Trockom puno prije njegova pada u nemilost i izгона. Trocki je Bljumkinu povjerio pismo koje je ovaj dao Radeku, a on, bez da ga je otvorio, predao Jagodi u NKVD-u te je pismo tako završilo kod Staljina. Bljumkin je strijeljan, a Radek uvjeren da je dokazao svoju odanost. Sva je ta odanost

²² Skupina autora, *Why Did They Confess?*, Pioneer Publishers, New York, 1937., str. 3.- 4.

režimu odbačena kada su bili primorani priznati svoje zločine nekoliko mjeseci nakon svoga uhićenja.²³

Upravo su Radekova spremnost na suradnju i strah od mučenja omogućili da proces započne već u siječnju 1937. Ta je nagla promjena u stavu trebala predstaviti Radeka i Pjatakova kao lašce, a njihova je priznanja sud trebao pobliže istražiti, što bi se i dogodilo u procesu nezavisnom od vrhovne vlasti, što ovaj nije bio. Čak su i tužitelju bila potrebna samo priznanja, čiju je vjerodostojnost dokazivao logikom da on ne vidi razlog zašto bi optuženi lagali, stoga govore istinu ili zašto Pjatakov ne bi bio član paralelnog centra, stoga jest. Ako se optuženike već trebalo zbog nečega optužiti, onda je to lažno svjedočenje. Jedan od primjera je Pjatakovo priznanje o sastanku s Trockim u Oslu u prosincu 1935., ali istraga je pokazala da nijedan strani zrakoplov nije sletio u tamošnju zračnu luku te tako situacija s Pjatakovom postaje ista kao i s Holtzmanom tijekom prošlog procesa.²⁴

Francuska komunistička grupa „Que Faire?“ u svom članku *Why Did They Confess?* iznosi mogućnost da su optuženici još od vremena opozicije, iako su se pokajali, odrekli trockizma i prigrlili staljinizam, konstantno bili pod sumnjom od strane vlasti. Međunarodna situacija koja je uslijedila tijekom tridesetih te položaj SSSR-a blizu Njemačke i Japana stvarao je strah kod vladajućih o mogućem unutarnjem sukobu, koji bi započeo kada bi skriveni trockisti obmanuli radnu klasu, usred međunarodnog sukoba. Radek je u svom govoru tijekom procesa pozvao sve trockiste da odbace tu, po njemu, ratničku ideju te prestanu biti izdajice radničkog pokreta. „Que Faire?“, potaknuti tim govorom, predlažu mogućnost uvjerenosti optuženika u odluke i ispravnost Partije te njihovu spremnost da se za njezin boljitak žrtvuju, usprkos mogućim sumnjama i preziru u postojeće vodstvo. Ipak, taj prezir nije usmjeren prema Staljinu koji i dalje koristi Radeka i ostale kao svoje poslušne i podložne alate.²⁵

Unatoč njihovoj manjkavosti, Staljin je bio siguran u opskrbljene dokaze, ali i ponukan uspjehom procesa protiv Zinovjeva i Kamenjeva, te je na proces pozvao strane dopisnike i diplomate. Strani su promatrači, kao Joseph Davies u svojoj knjizi *Mission to Moscow*, proces ocijenili poštenim i legitimnim te da su priznanja optuženih dobivena bez primjene mučenja i iznesena javno pred sudom. Ipak, kao i godinu prije, materijalni dokazi nisu priloženi, prvenstveno jer ih Vrhovni sud ponovno nije tražio, te se cjelokupan proces temeljio na dobivenim priznanjima. Nakon završetka procesa na smrt je osuđeno i odmah strijeljano 13 optuženih, među kojima su Pjatakov i Serebrjakov, dok su Radek, Sokoljnikov i Arnold osuđeni

²³ Medvedev, *Buharinove posljednje godine*, 111.- 112.; Skupina autora, *Why Did They Confess?*, str. 5.- 9.

²⁴ Isto, str. 10.- 14.

²⁵ Skupina autora, *Why Did They Confess?*, str. 15.- 18.

na 10 godina, a Stroilov na 8 godina robijanja u radnim logorima. Radek i Sokoljnikov su i umrli u logorima 1939. godine. Međutim, kao što je bio slučaj i 1936., optuženici su bili primorani imenovati i ostale pripadnike terorističkih organizacija unutar Partije. Glavni su osumnjičeni i ovaj put bili Buharin i Rikov unatoč tome što godinu ranije Državno tužilaštvo nije pronašlo nikakvu vezu između njih dvojice i kontrarevolucionarnih elemenata. Optuženi 1937., prvenstveno Radek, su ipak u svojim priznanjima potvrdili povezanost Buharina i Rikova i njihovom terorističkom djelatnošću. Tako je Radek izjavio da je, unatoč dugotrajnoj protudržavnoj suradnji s Buharinom, čekao da on sam prizna svoje zločine te da mirno pristupi suđenju. Međutim, Radek i ostali optuženi su još za vrijeme istrage protiv njih tijekom jeseni 1936. nazivali Buharina i Rikova teroristima i saboterima. Radek je bio ključan u istrazi protiv Buharina zbog svog rada u *Izvjestiji*, ali i zbog nedavnog posjeta Buharinu i molbi da mu pomogne, a postoje sumnje da je upravo Radek sudjelovao u pripremi procesa 1938. dok je bio u logoru. CK je gotovo svakodnevno dobivao takva priznanja pa su u prosincu te godine zahtijevali njihovo isključenje iz CK-a i Partije, što bi automatski omogućilo njihovo uhićenje, ali je Staljin taj zahtjev odbio. Također su potvrdili postojanje još jednog terorističkog centra tobože predvođenim Buharinom i Jagodom, tada već smijenjenim šefom NKVD-a. Buharin i Rikov su cijelo to vrijeme dobivali dopise iz sudnice i znali što se o njima govori te opravdano počeli strahovati i obolijevati na živce čemu nije pomoglo ni Staljinovo neobjašnjivo prijateljsko ponašanje, a Buharin je nekoliko puta pomišljao i na samoubojstvo. Nakon izvršenja presuda uslijedio je miran period po pitanju javnih sudskih procesa poznatim partijskim članovima te je treći proces započeo tek u ožujku 1938. godine.²⁶

3.3. Treći Moskovski proces

Nakon završetka suđenja Radek-Pjatakov sazvan je plenum CK-a gdje su glavna točka bili Buharin i Rikov te njihovo isključenje iz CK-a i same Partije. Plenum je započeo 25. veljače, a Ježov je predao izvještaj o njihovoj špijunsko-saboterskoj i kontrarevolucionarnoj djelatnosti u što nijedan član plenuma nije sumnjao. Buharin je, za razliku od Zinovjeva i Kamenjeva, odbio nanijeti ljagu na svoje ime te je optužbe odbacio na što ga je Molotov nazvao fašističkim namjesnikom zbog nazivanja procesa provokacijom u njemačkom tisku. Buharin i Rikov su zatim odlučili nazvati sve izjave protiv njih tijekom prošlog procesa klevetama te optužiti NKVD za stvaranje lažnih dokaza, nazivajući ih iskvarenim birokratima koji postoje samo da bi izmišljenim spletkama zadovoljili Staljinovu sklonost sumnjičenju. Predložili su i stvaranje istražne komisije koja bi provjerila rad NKVD na što im je Staljin zaprijetio da će ih, ako toliko

²⁶ Medvedev, *Neka historija sudi*, str. 233.- 236. : Medvedev, *Buharinove posljednje godine*, 115.- 116.

žele otići u NKVD, tamo i poslati. Unatoč odvažnom negiranju svih optužbi protiv sebe, Rikova i Tomskog, Buharin ništa nije govorio o prijašnjim procesima i osuđennicima, najvjerojatnije smatrajući da je njihova kazna opravdana, dok je naglašavao svoju odanost Partiji i već sedmogodišnje odsustvo bilo kakvog razilaženja. Radi donošenja odluke plenum je osnovao posebnu komisiju od 30 članova, od kojih će mnogi u sljedeće dvije godine i sami postati žrtve terora, te prekinuo s radom na dva dana. Tijekom glasovanja neki su članovi odlučili optuženike uhititi, suditi i strijeljati, a Staljin je slučajeve odlučio predati NKVD-u, što su kasnije i ostali članovi prihvatili.²⁷

Buharin i Rikov su bili pozvani u Kremlj da saslušaju odluku gdje su i uhićeni te odvedeni u Lubjanku. Tamo su istražitelji trebali dobiti priznanja, ono na čemu su se temeljili procesi te što je jedino bilo potrebno za presudu. Jedna od metoda dobivanja priznanja za koju je moguće da se koristila i u ovoj istrazi je prisustvo optuženih strijeljanju te mogućnost pomilovanja osuđenika na smrt u slučaju da priznaju zločin zbog kojeg su zatvoreni. Zatim je korišteno uvjeravanje u tzv. posljednju uslugu Partiji koju bi optuženici pružili ako priznaju svoje zločine. Poznato je da je Buharin, kao i na plenumu u veljači, odbio samog sebe blatiti kao što su to napravili Zinovjev i Kamenjev. Primjenjivala se i sila, iako su Mikojan i Molotov poricali korištenje metoda mučenja, ali danas je poznato su istražitelji dobili dopuštenje za premlaćivanjem ako je bilo potrebno. Priznanja su dobivena uz primjenu fizičke sile, ali i uz upletanje u život obitelji zatvorenika kao što su bili Buharinova žena Ana Larina i njihov sin. Tako je NKVD kroz razne postupke, kao što su dodjela životnih namirnica, premještanje iz stana u Kremlju te oslobođenje od plaćanja stanarine, pokušao preko Buharinove obitelji utjecati na njegov iskaz. Unatoč uslugama Larina je odbijala Buharinu u pismima odavati informacije koje bi pomogle NKVD-u, odnosno mogle dovesti do njegova priznanja. Te mjere nisu pomogle jer je u ljeto te godine Buharin, prisiljen ozbiljnim prijetnjama životima njegove žene i sina, počeo odavati informacije potrebne za nastavak istrage, a Larina je protjerana u Astrahan jer je NKVD uvidio da više nema koristi od pokazivanja darežljivosti prema Buharinovoj obitelji.²⁸

Sam je proces, nazvan proces desno-trockističkom bloku, započeo 2. ožujka 1938. te su od 21 optuženog, uz Buharina, najpoznatiji optuženi bili Rikov, bivši rukovoditelj sovjetske vlade, Nikolaj Krestinski, bivši sovjetski ambasador u Njemačkoj te Jagoda, bivši šef NKVD-a. Jagoda je s dužnost šefa NKVD-a bio smijenjen još u rujnu 1936., a na njegovo je mjesto došao Ježov, čovjek koji se istaknuo u dobivanju priznanja Zinovjeva i Kamenjeva. Kao razlog smjene

²⁷ Cohen, *Bukharin and the Bolshevik Revolution*, 369.- 372.; Medvedev, *Buharinove posljednje godine*, 117.- 119.

²⁸ Medvedev, *Neka historija sudi*, str. 236.- 239.; Medvedev, *Buharinove posljednje godine*, 121.- 127.

u vodstvu Staljin iznosi Jagodino četiri godine prekasno razotkrivanje trockističko-zinovjevskog centra. Nakon svog dolaska na vlast Ježov je proveo reorganizaciju NKVD-a, smijenio Jagodine ljude i na njihovo mjesto postavio svoje. Ježov je bio gorljivi staljinist te je njegovu vjernost Staljin iskoristio da NKVD počne provoditi još oštrije mjere od onih za vrijeme Jagode. Time je i započeo vrhunac terora tijekom 1937. i 1938. kada je 680 tisuća ljudi pogubljeno, a isto toliko odvedeno u radne logore, što je približno tri puta više nego u vrijeme bivšeg vodstva.²⁹

Proces je dobio epitet najvažnijeg do tada pošto je proveden radi zaključivanja prijašnjih procesa te otkrivanja najtajnijeg i najbrojnijeg među nekoliko antisovjetskih blokova. Uz optužbe koje su se povlačile još od procesa iz 1936., kao što je ubojstvo Kirova i planirano ubojstvo Staljina i stupanje u kontakt sa stranim obavještajnom službom, optužnica je iznijela i ubojstvo Gorkog, Kujbiševa i Menžinskog, pokušaju ubojstva Lenjina 1918. te planirana predaja dijelova teritorija, prvenstveno Ukrajine, Bjelorusije i Dalekog istoka, imperijalističkim neprijateljima. Osuđenici su priznali većinu ovih optužbi, osim Krestinskog koji ih je, unatoč svome priznanju tijekom istrage, sve opovrgnuo odbacivajući naziv trockist te svoje sudjelovanje u unutarpartijskim borbama od 1921. do 1930. za vrijeme kojih je bio u Njemačkoj. Nakon sudu neprihvatljivog ponašanja Krestinskog uslijedila je kratka stanka nakon koje je izmijenjen redoslijed ispitivanja počevši sa Sergejem Besonovom, čovjekom koji je navodno povezivao trockiste, zinovjevce i Buharinove desničare, optužbu koju nije porekao. Nakon njegovog priznanja, dobivenog nakon sedamnaestodnevnog izgladnjivanja, zakidanja sna i sistematskog premlaćivanja, tužitelji su zatražili potvrdu iskaza od strane optuženih. Svi su priznali osim Krestinskog koji je Besonova nazvao lažovom, nakon čega je uslijedila stanka. Međutim, sljedećeg je dana Krestinski priznao sve zločine za koje je optužen što je objasnio svojim strahom da ne ispadne izdajica i kontrarevolucionar ispred inozemnih predstavnika. Ta je promjena stava jako iznenadila prisutne da se kasnije proširila teorija da je na procesu 3. ožujka prisustvovao glumac zamaskiran u Krestinskog.³⁰

Buharin je priznao svoje rukovođenje desno-trockističkim blokom, ali ne i znanje o konkretnim djelima počinjenima od strane pojedinih članova samog bloka. Priznao je težnju bloka za uvođenjem kapitalizma u SSSR te pretvaranjem u ustanički odred kontrarevolucionara, izdajica i špijuna. Međutim, odbacio je sve konkretne optužbe kao što su ubojstva Kirova, Menžinskog, Kujbiševa i Gorkog te planirano ubojstvo Lenjina 1918. Usto priznaje suradnju s menjševicima započetu 1936. za vrijeme njegovog putovanja u inozemstvu, iako je ona trebala

²⁹ Medvedev, *Neka historija sudi*, str. 231.- 233., 239., 240.; Medvedev, *Buharinove posljednje godine*, 112., 130.

³⁰ Medvedev, *Neka historija sudi*, str. 240.- 242.; Medvedev, *Buharinove posljednje godine*, 132.- 134.; Cohen, *Bukharin and the Bolshevik Revolution*, 372.- 374.

rezultirati samo kampanjom u međunarodnom tisku u slučaju da blok bude otkriven. Takav način zaobilaženja optužbi nije se svidio sucima i tužiteljima te je Buharin i u tisku optužen za pokušaj zbunjivanja tužitelja te uzdizanja sebe. Završne riječi optuženih izložene su 12. ožujka, a Buharin ni tada nije odustao od svoje taktike ograđivanja od konkretnih zločina, iako su tijekom procesa Rikov i ostali optuženi iznijeli Buharinovu upućenost u njihove špijunske djelatnosti. Kasno navečer istog dana sud se povukao na vijećanje koje je trajalo sve do četiri ujutro sljedećeg dana. Presude se tada pročitane te je većina optuženih, u koje spadaju Buharin, Rikov, Jagoda i Krestinski, osuđena na strijeljanje, Dimitrij Pljetnjev na 25, Kristijan Rakovski na 20, a Besonov na 15 godina zatvora. Smrtne su kazne i izvršene 15. ožujka iste godine.³¹

³¹ Medvedev, *Neka historija sudi*, str. 242.- 245.; Medvedev, *Buharinove posljednje godine*, 134.- 139.; Cohen, *Bukharin and the Bolshevik Revolution*, 374.- 379.

5. Zaključak

Iako je nakon 20-tih godina postao apsolutni vladar cijele države te u svojim rukama posjedovao kompletan državni aparat, Staljin se ipak pribojavao mogućeg unutarnjeg sukoba potaknutog članovima bivših opozicija. Kroz naručeno ubojstvo Kirova dobio je razlog za svoje unutarpartijske čistke, a pomoću podložnog NKVD-a, tužilaštva i sudstva uspio je provesti namještene procese kojima se kroz dvije godine praktički riješio svake moguće opasnosti.

Unatoč eliminiranju svih mogućih partijskih opozicionara Staljin je i nakon 1938. nastavio sa svojim terorom kojeg ni Ježov, kao ni Jagoda prije njega, nije bio pošteđen te je ubijen 1940. Nastavljeno je i pogubljenje političkih zatvorenika kao što je slučaj s masakrom u Medvedevskoj šumi 1941. gdje je ubijen i zatvorenik procesa iz 1938. Rakovski, ali i Olga Kamenjeva, prva žena Leva Kamenjeva. Ali Staljin nije stao samo na unutardržavnim smaknućima. Nakon više od deset godina u progonstvu ubijen je i Lav Trocki 1940. u Meksiku, čime je Staljin u potpunosti eliminirao sve članove prijašnjih opozicija.

6. Literatura

- Adler, Friedrich, *The Witchcraft Trial in Moscow*, Pioneer Publishers, New York, 1937.
- Cohen, Stephen F., *Bukharin and the Bolshevik Revolution*, Vintage Books, New York, 1975.
- Deutscher, Isaac, *Staljin: politička biografija*, Globus, Zagreb, 1977.
- Medvedev, Roj, *Neka historija sudi*, Naprijed, Zagreb, 1989.
- Medvedev, Roj, *Buharinove posljednje godine*, Globus, Zagreb, 1980.
- Overy, Richard, *Diktatori: Hitlerova Njemačka i Staljinova Rusija*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2005.
- Pritt, Dennis Nowell, *At the Moscow Trial*, International Publishers, New York, 1937.
- Shachtman, Max, *Behind the Moscow Trial*, Pioneer Publishers, New York, 1936.
- Skupina autora, *Why Did They Confess?*, Pioneer Publishers, New York, 1937.
- Souvarine, Boris, *Staljin*, Globus, Zagreb, 1989.